

प्रकरण दुसरे

संदर्भ साहित्याचे समालोचन

प्रकरण दुसरे

संदर्भ साहित्याचे समालोचन

२.१	प्रास्ताविक
२.२	क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम
२.३	मूल्यमापन क्षमता
२.३.१	यथार्थ मूल्यमापन
२.४	क्षमता चाचणी
२.५	संबंधित ग्रंथाचा आढावा
२.६	संदर्भ नियतकालिकाचा आढावा
२.७	संदर्भ हस्तपुस्तिकांचा आढावा
२.८	संबंधित संशोधनाचे समालोचन
२.९	समारोप

प्रकरण दुसरे

संदर्भ साहित्याचे समालोचन

२.१. प्रास्ताविक :-

अभ्यासक्रमाची अंमलबजावणी करण्यापूर्वी प्राथमिक शिक्षकांचे व्यापक प्रशिक्षण घेण्यात आले. क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम व पाठ्यपुस्तके लागू करण्यात आल्यामुळे मूल्यमापन पध्दती बदलली. पाठ्यपुस्तके अभ्यासक्रम बदलला. या सर्व बदलांना सामोरे जाण्यासाठी तसेच शिक्षकांचा व्यावसायिक दर्जा उंचावण्यासाठी शासनाकडून परिषदेमार्फत राज्यव्यापी प्राथमिक शिक्षक भरीव प्रशिक्षण कार्यक्रम सन १९९७ पासून सुरु करण्यात आला.

शिक्षकांच्या जीवनात गतिमानता आणण्यासाठी, अध्यापनात चैतन्य आणण्यासाठी तसेच शिक्षण पध्दतीतही नवीन विचार प्रवाह, उपक्रम, प्रयोग करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे प्रशिक्षण हा कार्यक्रम हा अभिनव प्रयोग झालेला आहे. शिक्षक स्वतः निरंतर अध्ययनशील असल्याशिवाय विद्यार्थ्यांना शाळेत टिकवू शकत नाहीत. ही वस्तुस्थिती शिक्षकांच्या निदर्शनास या कार्यक्रमाद्वारे आणली गेली.

यापूर्वीही प्राथमिक शिक्षकांच्या समस्या बाबतचे संशोधन मर्यादित आहे. क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमाच्या मूल्यमापनाबाबत अभ्यासक्रमाच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमातून काही माहिती दिसून आली. साहित्याची उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत.

१. संशोधन विषय निवडण्यास मार्गदर्शन मिळविणे.
२. पूर्वी झालेल्या संशोधनातून प्रस्तुत संशोधन पूर्णतः वेगळे ठेवणे.
३. संशोधनासाठी साधने निवडणे व निश्चित करणे.
४. संशोधन कार्यासाठी सांख्यिकीय माहितीचे स्वरूप समजावून घेणे.
५. पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा या संशोधनात आधार सामग्री म्हणून उपयोग करणे.

२.२. क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम :-

प्रचलित अभ्यासक्रम हा उद्दिष्टाच्या दृष्टीने परिपूर्ण असला तरी त्यामध्ये व त्यावर तयार झालेल्या पाठ्यपुस्तकामध्ये विद्यार्थ्यांनी निश्चित कोणत्या क्षमताप्राप्त करावयाच्या आहेत ते स्पष्ट होत नाही. शैक्षणिक उद्दिष्टे दुर्लक्षून आकलनापेक्षा स्मरणाला जास्त महत्त्व दिले जाते. त्यामुळे अध्ययनास जडत्व येते असे वाटते. खऱ्या अर्थाने विद्यार्थी विकास म्हणजे त्यांच्यामधील उपजत सुप्त गुण व शक्तींचे

उपभोगीतेत होणारे दृष्य व मूर्त रूपांतर होय. यालाच आपण क्षमता म्हणतो. क्षमतांच्या विकसनासाठी प्राथमिक स्तरावर क्षमतांची विशिष्ट क्षेत्रे व पायच्या निश्चित केल्या असून शाळेतील शैक्षणिक प्रक्रियेचा आराखडा ' क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम ' म्हणून तयार केलेला आहे. तो जून १९९७ पासून टप्या टप्याने अंमलात आणावयाचा आहे. प्राथमिक स्तरासाठी विहित केलेल्या क्षमता सर्व विद्यार्थ्यांना प्रभुत्व पातळीपर्यंत प्राप्त होणे म्हणजेच दर्जेदार शिक्षणाचे सार्वत्रिकरण होय. शिक्षकांमधील अपेक्षित क्षमतांचे सार्वत्रिकरण झाल्याशिवाय हे उद्दिष्ट साध्य होणार नाही. उत्कृष्ट शिक्षक होण्यासाठी क्षमता समृद्धी बरोबरच काही स्वभाव वैशिष्ट्ये, मुल्ये, निष्ठा, वृत्ती, भावना आणि चांगल्या सवयी जोपासणे आवश्यक आहे. क्षमता आशयामध्ये या संबंधीचा स्वतंत्रपणे उल्लेख नसल्यामुळे या ठिकाणी त्याचा विचार करणे जरूरीचे आहे.

२.३. मूल्यमापन क्षमता : -

कार्यात्मक व्याख्या : -

अभ्यासक्रमाची सर्वसाधारण उद्दिष्टे किती प्रमाणात साध्य झाली आहेत आणि विहित केलेल्या क्षमता विद्यार्थ्यांमध्ये किती प्रमाणात विकसित झाल्या आहेत हे सातत्याने आणि पूर्णतः पडताळून पाहण्यासाठी शिक्षकांमधील क्षमता म्हणजे मूल्यमापन क्षमता होय.

मूल्यमापन म्हणजे केवळ प्रश्न पत्रिका तयार करून लेखी परीक्षा घेऊन उत्तरपत्रिका तपासून व गुण देवून विद्यार्थ्यांना नापास किंवा पास करण्याची प्रक्रिया नसून विविध क्षमतांचे विकसन सर्व विद्यार्थ्यांमध्ये झाले आहे किंवा नाही हे विविध प्रकारे वेळोवेळी व पूर्णतः पडताळून पाहण्याची एक प्रक्रिया आहे.

अध्ययनातील अडचणी अथवा अध्यापनातील त्रुटींचा शोध घेणे हे मूल्यमापन प्रक्रियेचे मुख्य कार्य आहे.

मूल्यमापन प्रक्रियेत खालील तीन बाबींचा समावेश होतो :-

१. वर्गामधील सर्व विद्यार्थ्यांची सरासरी विशेषतः प्रत्येक विद्यार्थ्यांमधील वैयक्तिक क्षमता, संपादन पातळी नियोजनबध्द पध्दतीने शोधून काढणे.
२. विद्यार्थ्यांच्या संपादणूकीचे क्षमतानिहाय व विद्यार्थी निहाय विश्लेषण करून काही क्षमता विद्यार्थ्यांना प्राप्त करण्याच्या दृष्टीने कठीण आहेत असे आढळून आल्यास अध्यापन दुरुस्ती, बदल सुधारणा करणे.

वर्गातील सर्व विद्यार्थ्यांना आणि विशेषतः प्रत्येक विद्यार्थ्यांला क्षमता प्राप्त करण्यामध्ये असलेल्या सामुहिक आणि वैयक्तिक अडचणी दूर करण्यासाठी पुनःअध्यापन, स्वयंअध्ययन उपक्रम अथवा अर्थपूर्ण स्वाध्याय, सराव इत्यादीचे आयोजन करणे.

३. मूल्यमापन अध्ययन अध्यापनाला सुनिश्चित दिशा देते तसेच अभ्यासक्रम अथवा पाठ्यक्रमात अपेक्षित सुधारणा करण्यासाठी सुध्दा साहाय्यभूत ठरते. विशिष्ट पाठ्यांश किंवा घटक हा विशिष्ट वयोगटाच्या विद्यार्थ्यांच्या आकलनाच्या दृष्टीने कठीण आहे असे आढळल्यास अभ्यासक्रम पुनर्रचनेच्या वेळी आवश्यक ते बदल करणे शक्य होते

यावरुन स्पष्ट होते की, मूल्यामपन हे विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण प्रगतीची सातत्याने आणि पूर्णतः पडताळणी करणारे आणि अध्ययनासाठी कार्यप्रेरणा देणारे साधन आहे. परंतु मूल्यामपन प्रक्रियेतून विद्यार्थ्यांवर दडपण निर्माण होणार नाही यांची दक्षता घ्यायला हवी. अध्ययनासाठी कार्यप्रेरणा देणारे साधन आहे. परंतु मूल्यामपन प्रक्रियेतून विद्यार्थ्यांवर दडपण निर्माण होणार नाही याची दक्षता घ्यायला हवी.

अध्ययन अध्यापनाबरोबरच सातत्याने मूल्यामपन करण्याच्या दृष्टीने आणि क्षमता विकास पूर्णतः पाहण्याचे कौशल्य शिक्षकामध्ये विकसित व्हायला हवे.

२.३.१. यथार्थ मूल्यामपन :-

मूल्यामपनातून विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या सर्वांगीण प्रगतीचे चित्र अपेक्षित असते. मात्र केवळ लेखी स्वरूपाच्या परीक्षेतील प्रतिसादातून असे चित्र उभे करणे शक्य नसते.

मूल्यामपन प्रक्रियेमध्ये -

- १) गुणात्मक मापन
- २) संख्यात्मक मापन
- ३) शिक्षकांचा अभिप्राय

या तिन्हीचा समावेश होतो.

१. संख्यात्मक मापन :-

संख्यात्मक मापन प्रामुख्याने चाचणीद्वारे केले जाते. पाठ्यांशांच्या अध्ययन अध्यापनाखाली बराच वेळ दिला जातो. मात्र चाचणीसाठी अत्यल्प वेळ उपलब्ध असतो. सप्रमाणता, विश्वसनियता, वस्तुनिष्ठता, पर्याप्तता वापरण्यातील सुलभता आणि सूक्ष्म भेद निदर्शकता या चाचण्याचा स्तर कोणता आहे यावर विद्यार्थ्यांची चाचणीतील संपादनूक अवलंबून आहे. प्रत्यक्ष चाचणीच्यावेळी विद्यार्थी कोणत्या मनःस्थितीत आहे आणि त्याची तयारी कशी आहे इत्यादी बाबी संपादणुकीवर परिणाम करतात.

२. गुणात्मक वर्णन :-

शिक्षकांनी जर ताराच्या गणितातील विविध कृतीची निरीक्षणे योग्य प्रकारे करून नोंदविली तर शिक्षक ताराच्या प्रगतीचे पुढीलप्रमाणे वर्णन करू शकतील. तारा भूमितीची साधने सफाईदारपणे वापरून निटनेटक्या आकृत्या काढते, बेरीज वजाबाकीच्या दैनंदिन जीवनात ती वापर करू शकते. वर्गामध्ये गणिताची उदाहरणे सोडविताना तल्लीन होते. मात्र वर्गातील इतर विद्यार्थ्यांना उदाहरणे समजावून देत नाही. गणिताचे स्वाध्याय नियमितपणे करते. पण दशक स्थानी शून्य असल्यास उसना घ्यावयास विसरते. परीक्षेच्या वातावरणात मात्र तारा आकडेमोड करताना चुका करते. या गुणात्मक वर्णनावरुन ताराची गणित विषयातील आवड आणि शिक्षकांची उपचारात्मक कार्यक्रमाची दिशाही स्पष्ट होते.

३. शिक्षकांचे अभिप्राय :-

संख्यात्मक मापन आणि गुणात्मक वर्णन यावरुन शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीबद्दल काढलेले

निष्कर्ष 'अभिप्राय' या सदरात समाविष्ट होतात. उदाहरणार्थ ताराची गणित विषयातील प्रगती प्रभुत्वाकडे वाटचाल करणारी आहे. उसना घेण्याची प्रक्रिया अधिक चांगल्या प्रकारे समजण्यासाठी सरावाची आवश्यकता आहे. संख्यात्मक मापन आणि गुणात्मक वर्णन या दोन्हींचा एकत्रित विचार करून शिक्षकांनी निष्कर्ष काढून दिलेले अभिप्राय म्हणजे ताराच्या गणित विषयातील खऱ्या अर्थाने मूल्यमापन म्हणता येते.

१. सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन :-

विविध मूल्यमापन पध्दतींचा वापर करून वेळोवेळी औपचारीक व अनौपचारीक वातावरणात सहजतेने केलेले मूल्यमापन व विद्यार्थ्यांनिहान ठेवलेल्या वैयक्तिक नोंदी यास सातत्यपूर्ण मूल्यमापन म्हणता येईल.

अभ्यासक्रमात विहित केलेल्या बौद्धिक क्रियात्मक व भावनिक क्षेत्रातील क्षमता एकमेकांस पूरक असून शिक्षण प्रक्रियेत त्यांचा एकात्म स्वरूपात विकास होणे अपेक्षित आहे. या तिन्ही क्षेत्राच्या विकासाचा वस्तुनिष्ठपणे घेतलेला आढावा म्हणजे सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन होय.

२. निरीक्षण व नोंदी :-

निरीक्षणात्मक निष्कर्षांवरून उपचाराकडे नेणारे सातत्यपूर्ण आणि सर्वकष मूल्यमापन हा शिक्षण प्रक्रियेचा एक अविभाज्य घटक असल्यामुळे त्याचा प्रभावी उपयोग करणे व आवश्यक त्या नोंदी ठेवणे आवश्यक आहे. या नोंदी विशेषतः विद्यार्थ्यांची प्रगती दर्शविण्यासाठी असाव्यात. विद्यार्थ्यांमधील त्रुटींच्या नोंदीसुद्धा त्यामध्ये आवश्यक ती सुधारणा व्हावी या करिताच केलेल्या असाव्यात.

मूल्यमापन ही शैक्षणिक व्यवहारातील एक महत्त्वाची प्रक्रिया असली तरी त्यामुळे शिक्षण प्रक्रियेत जडत्व येणार नाही व ती अध्ययन अध्यापनापेक्षा वरचढ ठरणार नाही. याची दक्षता घेतली पाहिजे. नोंद ठेवण्याइतकेच 'नोंद घेणे' व 'दखल घेणे' हे ही महत्त्वाचे आहे. कारण असे गांभीर्याने, जाणीवपूर्वक आणि निष्कर्षाप्रत नेणारे मूल्यमापन हे विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीच्या दृष्टीने उपकारक ठरते.

मूल्यमापन पध्दती शिक्षण प्रक्रियेला पूरक व पोषक राहिली पाहिजे. ती कदापि शिक्षणातील अडसर बनता कामा नये. याची सतत जाणीव ठेवायला हवी. मूल्यमापन प्रक्रियेद्वारे विद्यार्थ्यांच्या आत्मसन्मानाला धक्का पोहोचणार नाही, अशा हळूवार पध्दतीने मूल्यमापनाची प्रक्रिया घडत जावी.

२.४ क्षमता चाचणी :-

क्षमता चाचणी ही केवळ बौद्धिक क्षेत्रावर आधारलेली लेखी चाचणी नसते. विद्यार्थ्यांच्या भावनिक आणि क्रियात्मक क्षेत्राचे ही मूल्यमापन करण्यासाठी तोंडी प्रश्न व प्रात्यक्षिक कार्यांचा ही त्यामध्ये समावेश केलेला असतो.

१. क्षमता चाचणी तयार करताना :-

१. वर्षातून चार क्षमता चाचण्या घ्याव्यात.

२. चाचणीद्वारे तपासावयाच्या क्षमतांची निवड करून यादी करावी.

३. प्रत्येक क्षमतेची व्याप्ती लक्षात घेवून क्षमताशिवाय अध्ययन निष्पत्ती निश्चित कराव्यात.
४. प्रश्नांची भाषा सहज, सोपी आणि सुस्पष्ट असावी.
५. तोंडी आणि प्रात्यक्षिक कार्यासाठी समांतर प्रश्न काढण्याची आवश्यकता असते.
६. निवडलेल्या प्रश्नांचे स्वरूप आवश्यकतेनुसार लेखी, तोंडी, प्रात्यक्षिक असे असावे.
७. निवडलेल्या प्रश्नांचे स्वरूप आवश्यकतेनुसार लेखी, तोंडी, प्रात्यक्षिक असे असावे. त्यासाठी नवनवीन प्रसंगांचा वापर करून प्रश्न तयार करावेत. प्रश्नांमध्ये विविधता असावी.

२. उपचारात्मक उपाययोजना :-

१. सामान्य व मतिमंद मुलांना हिणवू नये. त्यांना कधीही, विशेषतः इतरांच्या समोर कमी लेखू नये. त्यांना सतत प्रोत्साहन द्यावे.
२. ५० टक्क्यापेक्षा कमी संपादनक असणारी मुले शोधावीत. त्यांच्यासाठी प्राधान्याने उपचारात्मक कार्यक्रम हाती घ्यावा. प्रभुत्वाकडे वाटचाल करणाऱ्या विद्यार्थ्यांसाठी 'क्षमता संपादन समृद्धी' कार्यक्रम हाती घ्यावा.
३. उणीवाची कारणे शोधल्याशिवाय केलेले उपाय व्यर्थ ठरतील. पुनः पुनः सांगून समजत नाही याचा दोष फक्त मुलाला देवू नये.
४. उपचारासाठी खर्च केलेला वेळ वाया गेला असे मानू नये. उपचारात्मक अध्यापनासाठी खर्च केलेला आजचा एक तास उद्याचे अनेक तास वाचवणारा आहे यावर श्रद्धा ठेवावी.

२.५. संबंधित ग्रंथांचा आढावा :-

संशोधनासाठी खालील संबंधित संदर्भ ग्रंथांचा उपयोग झाला.

1. Buch, M.B. (ed) - 1974, A survey of Research in Education , C. A. S. E. Baroda.
2. Best, J. W. , 1959, Research in Education , ch.- 4 p.p.- 85 - 124.
3. Burke Avid & Alexander cartee , "How to locate Educational Information & Data.
4. Garrett , H. E. , Statistics in psychology & Education , Allied Pacific (Pvt) Ltd. Bombay : 1961.
5. Guilford, J. P. , Fundamental statistics in psychology & Education.
6. Mouly, G. J. , The science of Educational Research , P. P. - 479.
7. Pandey, K. P. , शिक्षा मे क्रियात्मक अनुसंधान .
8. The International Guide to Educational Documentation , 1955 - 1960 UNESCO, 1963 date.

9. Wise & other , Methods of Research in Education ,
ch - VII , P. P. - 120 to 145.
10. Wrightshone & others , Evaluation in Education
11. Winn, R. D. , John Dewey dictionary of Education ,
N. Y. philosophical Library, 1959.

२.६. संदर्भ नियतकालिकाचा आढावा :-

प्राथमिक शिक्षकांसाठी विविध शैक्षणिक साहित्य पुस्तकरूपाने व मासिक रूपाने प्रकाशित केले जाते. प्रासंगिक महत्वानुसार ध्वनिफिती, नियोजन दिनदर्शिका या स्वरूपाने साहित्य ही प्रकाशित होते.

शैक्षणिक जगतातल्या अनेकविध समस्या, उपक्रम, विषय, नियोजन, अभ्यासक्रम बदलातील शैक्षणिक धोरणे राज्यस्तरीय भीरव प्रशिक्षण कार्यक्रम (स्मार्ट पी. टी. १७ ते २०००) या विविध विषयांशी संबंधित नवनवीन पुस्तके / विशेषांक सातत्याने प्रकाशित करून अभ्यासपूर्ण अशा पुस्तकांचे अक्षय भांडारच प्राथमिक शिक्षकांना खुले करून दिलेले आहे.

प्रकाशित होणाऱ्या साहित्याचे मुख्य दोन प्रकार आहेत.

१. जीवन शिक्षण मासिक
२. शैक्षणिक पुस्तके व प्रकाशने

१. जीवन शिक्षण :-

जीवन शिक्षण मासिक हे दरमहा प्रकाशित होते. याची परंपरा १०० वर्षांहून अधिक असून प्राथमिक शिक्षणाला वाहिलेले व दीर्घ परंपरा लाभलेले हे एकमेव मराठी मासिक आहे. सध्या याचे ६०,००० वर्गणीदार वाचक आहेत. महाराष्ट्रातील बहुतांशी पूर्ण प्राथमिक शाळांपर्यंत हे मासिक जाते. १९६४ पासून आतापर्यंत १०० च्या वर विशेषांक काढलेले आहेत. शैक्षणिक कृती संशोधन, नवीन विचार प्रवाह, बदलती शैक्षणिक तंत्रे, अध्यापन पध्दती, ज्ञान विज्ञान माहिती इत्यादी बाबत महत्वपूर्ण साहित्य या मासिकातून प्रकाशित होते. तसेच प्राथमिक शिक्षकांशी संबंधित असणारे महत्वाचे शासन निर्णय ही या मासिकातून प्रकाशित होतात. तज्ज्ञांकडून तसेच राज्यभरातील शिक्षकांकडून प्रयत्नपूर्वक व अभ्यासपूर्वक केलेल्या लेखनाचा जीवन शिक्षणमध्ये समावेश होतो.

'जीवनासाठी जीवनद्वारा शिक्षण' हे या मासिकाचे ब्रीदवाक्य आहे. संशोधनासाठी खालील जीवन अंकांचा उपयोग झाला.

१. जीवन शिक्षण विशेषांक - मे, जून, १९९१
२. जीवन शिक्षण विशेषांक - सप्टेंबर, १९९१
३. जीवन शिक्षण विशेषांक - मे, १९९३
४. जीवन शिक्षण अंक - मे / जून, १९९४
५. जीवन शिक्षण अंक - जुलै/ऑगस्ट, १९९४
६. जीवन शिक्षण विशेषांक - फेब्रुवारी, १९९५
७. जीवन शिक्षण विशेषांक - एप्रिल, १९९५

८. जीवन शिक्षण विशेषांक - ऑगस्ट, १९९६
९. जीवन शिक्षण अंक - ऑक्टोबर, १९९७
१०. जीवन शिक्षण विशेषांक - जुलै, १९९८
११. जीवन शिक्षण अंक - सप्टेंबर, १९९४
१२. जीवन शिक्षण अंक - सप्टेंबर, १९९८
१३. जीवन शिक्षण अंक - फेब्रुवारी, १९९९
१४. जीवन शिक्षण अंक - डिसेंबर, १९९९
१५. जीवन शिक्षण विशेषांक - ऑगस्ट, २०००

२. किशोर मासिक :-

संशोधनामध्ये किशोर मासिक याचा ही उपयोग मूल्यमापनात व संशोधनास झाला. महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ (बालभारती) पुणे , ही मुलांसाठी किशोर हे मासिक प्रकाशित करते.

३. शैक्षणिक पुस्तके व इतर प्रकाशने :-

यामध्ये विविध शैक्षणिक पुस्तक निर्मिती येते. ही शैक्षणिक गरजांनुसार शिक्षक व विद्यार्थ्यांसाठी केली जाते. ५० हून अधिक पुस्तके विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमावर आधारीत हस्तपुस्तिका व इतर पूरक पुस्तकांचा समावेश आहे. शिक्षक क्षमता समृद्धी प्रशिक्षण घटक संच इ. १९९७ पासून इ. १ ली ते ५ वी स्मार्ट पी. टी. प्रशिक्षणासाठी आवश्यक असणाऱ्या हस्तपुस्तिका तयार केल्या जातात याचा उपयोग झाला.

४. दिनदर्शिका :-

क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमावर आधारीत असणारी ' माझी शाळा माझे नियोजन ' ही दिनदर्शिका जुन १९९८ ते मे १९९९ अखेर असणारी दिनदर्शिका १९९८ मध्ये प्रकाशित करण्यात आली.

५. ध्वनिफिती :-

१. ' नव्या दिशा नव्या वाटा ' (सहा ध्वनिफितींचा संच)
(क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम मार्गदर्शनपर)
२. इ. ३ री बालभारती कविता
३. इ. ४ थी. बालभारती कविता

६. रिसर्च बुलेटिन :-

शैक्षणिक क्षेत्रातील संशोधन कार्याला प्रसिध्दी देऊन इतरांना संशोधन करण्यास प्रवृत्त करणे हा या प्रकाशनाचा उद्देश आहे. शैक्षणिक संशोधनास वाहिलेले सदर बुलेटिन प्रसिध्द केले जाते. दरवर्षी दोन जोड अंक प्रसिध्द होतात. आतापर्यंत २४ खंड प्रकाशित झाले आहेत.

७. ज्ञान कोष , शब्दकोष वार्षिक :-

ज्ञानकोष, शब्दकोष व युनेस्को व इतर संस्थेमार्फत निघणान्या वार्षिक उदा. " Buro's Mental Measurement Yearbook " यातील मानसशास्त्रीय कसोट्या व इतर मापनासाठी अद्ययावत माहितीचा उपयोग झाला.

८. " **Minimum Levels of Learning at primary Stage** " Report of the committee Set up by, M.H.R.D.

मनुष्यबळ विकास मंत्रालयाने इ. स. १९९० मध्ये, हा अहवाल प्रसिध्द केला. या अहवालात मूल्यमापनाविषयी काही विचारमांडले आहेत. सन मे, १९९१ मध्ये जीवन शिक्षण मासिक अंकामध्ये याचे भाषांतर - भाषा, गणिताचे क्षमताचे तक्ते याबद्दल संक्षिप्त माहिती दिली आहे.

२.७. संदर्भ हस्तपुस्तिकांचा आढावा :-

मूल्यमापन विभागामार्फत राज्य शासनाच्या धोरणास अनुसरून सन १९९० - ९५ पासून आजपर्यंत या विभागाने मोठ्या प्रमाणावर साहित्य निर्मिती केलेली आहे.

१. क्षमता चाचण्या शिक्षण विस्तार अधिकाऱ्यांसाठी हस्तपुस्तिका :-

शाळांना भेटी देतांना विद्यार्थ्यांना क्षमताची पडताळणी करण्यासाठी मार्गदर्शक ठरतील अशा चाचण्या या पुस्तिकेत समाविष्ट केल्या आहेत. ही हस्तपुस्तिका राज्यातील सर्व शिक्षण विस्तार अधिकाऱ्यांना वितरित करण्यात आली आहे.

२. किमान अध्ययन क्षमता - शिक्षक हस्तपुस्तिका (इ. १ ली , २ री):-

या हस्तपुस्तिकेमध्ये क्षमताधिष्ठित अध्ययन अध्यापन आणि मूल्यमापन संकल्पना, नमुना, पाठ, क्षमता चाचण्यातील निर्मिती बहुवर्ग अध्यापन मूल्यशिक्षण इ. संबंधी विवेचनात्मक लेख समाविष्ट करण्यात आलेले आहेत. या हस्तपुस्तिका राज्यातील सर्व प्राथमिक शाळांना वितरित करण्यात आल्या आहेत.

३. किमान अध्ययन क्षमता, अध्यापक हस्तपुस्तिका (इ. ३ री , ४ थी) :-

या हस्तपुस्तिकेत क्षमताधिष्ठित अध्ययन अध्यापन मूल्यमापन संकल्पना यासंबंधीची माहिती नमुना पाठ आणि नमुना चाचण्या समाविष्ट केल्या आहेत. या हस्तपुस्तिका राज्यातील सर्व प्राथमिक शाळांना वितरित करण्यात आल्या आहेत.

४. शिक्षक समृद्धी हस्तपुस्तिका :-

शिक्षकांमधील व्यावसायिक क्षमता वृद्धीगत करण्यासाठी, अध्ययन - अध्यापनासाठी आवश्यक असणारा आशय समृद्ध करण्यासाठी आणि अभ्यासक्रमाच्या बदलत्या स्वरूपानुसार अध्ययन - अध्यापनाच्या प्रक्रियेत नवीन पध्दती तंत्रे यांचा उपयोग करून वर्गामधील अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया विद्यार्थी कृतीप्रधान आणि आनंददायी होवून प्रत्येक विद्यार्थ्याला दर्जेदार स्वरूपाचे प्राथमिक शिक्षण मिळावे हा आहे. हा उद्देश ठेवूनच ही हस्तपुस्तिका प्राथमिक शिक्षकांना देण्यात आली आहे.

५. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ :-

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ मध्ये तयार झाले हे धोरण भारतीय शिक्षणाच्या इतिहासातील एक क्रांतीकारी टप्पा आहे. त्यामध्ये डॉ. कोठारी यांच्या अध्यक्षतेखाली शिक्षण आयोगाने (१९६४ - ६६) स्थापन केला होता त्यांच्या आयोगाने केलेल्या शिफारसीचा विचार करून भारताने आपले जीवन राष्ट्रीय धोरण जाहीर केले. त्यात १० + २ + ३ हा समान आकृतीबंध स्वीकारण्यात आला. तसेच भाषा गणित, विज्ञान तसेच अनिवार्य विषय म्हणून समावेश झाला. कार्यानुभव या विज्ञान तसेच अनिवार्य विषय म्हणून समावेश झाला. कार्यानुभव या विषयास महत्वाचे समान दिले गेले इयत्तेखेरीज प्राप्त करावयाच्या किमान अध्ययन क्षमता निश्चित केल्या गेल्या.

६. प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम - १९८८ :-

हा अभ्यासक्रम इयत्ता - १ ते ५ आणि इयत्ता - ६ ते ८ अशा दोन स्तरांवर विभागलेला आहे. या अभ्यासक्रमात भाषा, गणित, परिसर अभ्यास, सामान्यविज्ञान, इतिहास - नागरिकशास्त्र, भूगोल, कला, शारीरिक शिक्षण व आरोग्य आणि कार्यानुभव या विषयांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. या अभ्यासक्रमात प्राथमिक शिक्षणाची सर्वसाधारण उदिष्टे विषयाची उदिष्टे, विषयांचा पाठ्यक्रम दिलेला आहे. अभ्यासक्रमाची मांडणी उपक्रम आणि अध्ययन निष्पत्ती अशा स्वरूपात केलेली आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६ नुसार देशपातळीवर सर्व राज्यांकरिता राष्ट्रीय अभ्यासक्रमाचा आराखडा तयार करण्यात आला. लिंग, जात, प्रदेश असे भेद लक्षात न घेता भारतातील सर्व विद्यार्थ्यांना या अभ्यासक्रमातून समान शैक्षणिक संधी उपलब्ध व्हावी अशी अपेक्षा त्यामध्ये व्यक्त केली आहे. तथापि प्रत्येक राज्यातील सांस्कृतिक व ऐतिहासिक पार्श्वभूमी आणि भौगोलिक परिस्थितीनुसार हा अभ्यासक्रम लवचिक राहिल असे त्यामध्ये सूचित केले आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणानुसार प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम १९८८ ला तयार करण्यात आला.

७. क्षमताधिष्ठित प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम १९९५ :-

१९९४ मध्ये क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रम विकसित करण्यासाठी एक समिती गठीत करण्यात आली. या अभ्यासक्रमास सन १९९५ मध्ये शासनाची मान्यता मिळाली. या अभ्यासक्रमात इ. १ ली २री च्या भाषा, गणित आणि इ. ३री - ४थी च्या भाषा गणित आणि सामान्यविज्ञान (परिसर अभ्यास) या विषयांचा समावेश आहे. (अन्य विषयांसाठी प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम १९८८ वापरावयाचा आहे) या अभ्यासक्रमाच्या प्रती राज्यातील सर्व प्राथमिक शाळांना वितरित करण्यात आल्या. जून, १९९७ ते जून, १९९९ अखेर टप्प्याटप्प्याने हा अभ्यासक्रम इ. १ ली ते इ. ५ वी ला लागू करण्यात आला.

२.८. संबंधित संशोधनांचे समालोचन :-

संशोधकांने खालील संशोधनांचा अभ्यास केला.

१. श्री. गोविंद बागडे :-

“ १९९६ च्या क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमाचा चिकित्सक अभ्यास ”

प्रबंधाची उद्दिष्टे :-

- १) प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाच्या उद्दिष्टांची, कार्यक्रमात येणाऱ्या बाबींची माहिती घेणे.
- २) क्षमताधिष्ठित प्राथमिक शिक्षणाचे अंतरंग व रचना समजणे.

संशोधनाची कार्यपध्दती :-

अभ्यासकाने ऐतिहासिक संशोधन पध्दतीचा अवलंब करून वेगवेगळ्या अभ्यासाद्वारे, वर्तमान घटनांचा अर्थ समजण्यासाठी, भविष्याचा अंदाज येण्यासाठी ही पध्दती निवडली होती.

संशोधनाची कार्यसाधने :-

संबंधित पुस्तकांचा अभ्यास या संशोधन साधनाचा वापर केलेला दिसून येतो.

निष्कर्ष :-

१. प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरणाचे गती मंद असल्यामुळे इ. स. २००० पर्यंत प्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिकीकरण हे उद्दिष्ट साध्य होणार नाही.
२. प्रत्येक मुलाने केवळ इयत्ता पास होणे याकडे शासनाचे लक्ष असते. त्या इयत्तेमधील उपेक्षित अध्ययन क्षमतेवर त्यामुलाने प्रभुत्व प्राप्त केले आहे की नाही याचा विचार १९९५ पूर्वी अल्प प्रमाणात दिसून येतो.
३. वयाची ६ ते १४ वर्ष मुल शाळेत टिकलेच पाहिजे यासाठी शासनाने राबविलेले उपक्रम बऱ्याच प्रमाणात कुचकामी ठरलेले आहेत.
४. क्षमताधिष्ठित शिक्षण नेमके कसे आनंददायी बनवावे हे अभ्यासक्रमात सांगितलेले नाही.

शिफारशी :-

१. विद्यार्थ्यांनी केवळ इयत्ता पास होण्यापेक्षा त्या इयत्तेमधील उपेक्षित अध्ययन क्षमता त्यांच्या अंगी कशा येतील यांचा विचार प्रत्येक वेळी शासनाने, शिक्षकांने, शिक्षणतज्ज्ञांनी करावा.
२. मुल शाळेत येऊ शकत नसेल तर शिक्षणाने मुलाकडे गेले पाहिजे या स्वामी विवेकानंदांच्या तत्वज्ञानाचे अमंलबजावणी होण्यासाठी शासनाने उपयायोजना करून त्याकडे लक्ष द्यावे.
३. मुल शाळेत टिकून राहण्यासाठी क्षमताधिष्ठित शिक्षण कशाप्रकारे आनंददायी होईल हे उद्दिष्ट्य डोळ्यासमोर ठेवून शासनाने प्रत्येक प्राथमिक शिक्षकास प्रशिक्षण द्यावे.
४. क्षमताधिष्ठित शिक्षणाचे प्रशिक्षण शिक्षकांनी घेवून न थांबता त्या पध्दतीप्रमाणे अध्यापन करावे.
५. अभ्यासक्रमाची रचना कशाप्रकारे केली आहे. याचा अभ्यास विविध माध्यमातून शिक्षकांनी करावा व अभ्यासक्रमांची रचना समजावून घ्यावी.

२. “ लेखनक्षमता विकासासाठी एक उपक्रम ”

संशोधन - वार्षिक अहवाल १९९२ - ९४ (जुबेदा मन्सुर तांबोळी)

उद्दिष्टे :-

१. विद्यार्थ्यांच्या लेखन कौशल्याचा विकास करणे.
२. लेखनात अभिरूची निर्माण करणे.
३. लेखनात योग्य गती निर्माण करणे.
४. विद्यार्थ्यांची शब्दसंपत्तीत वाढ करणे.
५. विचार शक्तीला चालना देणे.
६. बालकेंद्रीत अध्ययनाचा मुलीनां परिचय करून देणे.
७. भाषेवर प्रभुत्व निर्माण करणे.

निष्कर्ष :-

१. जास्तीत जास्त गुण मिळावेत म्हणून लेखन भराभर करतात.
२. नवीन शब्द शोधनाचा विद्यार्थी प्रयत्न करतात.
३. विद्यार्थ्यांनी लेखनाची गती वाढवणे.
४. सुट्टी दिवशी शाळेत जावून व्हरांड्यात दिसणारे सुविचार विद्यार्थी लिहून आणू लागले. याचा अंदाज येण्यासाठी ही पध्दती निवडली होती.

३. झांबरे दि. द. :-

“ आनंददायी वातावरण निर्माण करून उपस्थिती वाढवणे. ”

उद्दिष्टे :-

१. विद्यार्थ्यांना चढाओढीने अभ्यासाची सवय लावणे.
२. विद्यार्थ्यांचे समान्यज्ञान वाढ होणे.
३. शिक्षकांची ज्ञानात्मक पातळी वाढवणे.
४. विद्यार्थ्यांना कृतीयुक्त शिक्षण देणे.
५. शाळेत विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढवणे.

निष्कर्ष :-

१. विद्यार्थी चढाओढीने अभ्यास करतात हे दिसून आले.
२. एकाच वेळी ज्ञानार्जनाचे काम मोठ्या प्रमाणावर होते.
३. मागील भागाची उजळणी होते.
४. आनंददायी वातावरण निर्माण होऊन उपस्थिती वाढल्याचे दिसून आले.

२.९. समारोप :-

वरील संशोधनाचा घेतलेला आढावा हे संशोधन करताना मार्गदर्शक ठरला. क्षमताधिष्ठित अभ्यासक्रमात मूल्यमापनात प्राथमिक शिक्षकांना येणाऱ्या समस्यांच्या आधारावर संशोधन झालेले नाही हे संशोधन नाविन्यपूर्ण आहे.